

**BUXORO DAVLAT
PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

**BUXORO DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

TA'LIM TRANSFORMATSIYASI

ILMIY – METODIK JURNAL

No. 2

ALOHIDA EHTIYOJMAND BOLALAR BILAN ISHLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Jumaniyozova Shahnoza Rajabboy qizi,

Urganch davlat pedagogika instituti
 pedagogika va psixologiya kafedrası o‘qituvchisi
 E-mail: jumaniyozovashahnoza@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada alohida ehtiyojmand bolalar bilan ishlashning psixologik xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Alohida ehtiyojmand bolalarning kognitiv, emotsional-irodaviy va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari yoritilib, ular bilan ishlashda individual yondashuv, psixologik qo‘llab-quvvatlash, oila va ta’lim muassasasi hamkorligining ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, inklyuziv ta’lim sharoitida psixolog faoliyatining asosiy yo‘nalishlari ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: alohida ehtiyojmand bolalar, inklyuziv ta’lim, psixologik qo‘llab-quvvatlash, individual yondashuv, psixik rivojlanish, korreksion ish.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Жуманиязова Шахноза Раджаббой кизи,

Ургенчский государственный педагогический институт
 Кафедра педагогики и психологии
 Преподаватель

E-mail: jumaniyozovashahnoza@gmail.com

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются психологические особенности работы с детьми с особыми образовательными потребностями. Рассматриваются особенности когнитивного, эмоционально-волевого и социального развития детей с особыми образовательными потребностями. Раскрывается значение индивидуального подхода, психологической поддержки, а также сотрудничества семьи и образовательного учреждения в процессе работы с такими детьми. Кроме того, определены основные направления профессиональной деятельности психолога в условиях инклюзивного образования.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями, инклюзивное образование, психологическая поддержка, индивидуальный подход, психическое развитие, коррекционная работа.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF WORKING WITH CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Jumaniyozova Shahnoza Rajabboy qizi,

Urgench State Pedagogical Institute
 Department of Pedagogy and Psychology
 Lecturer

E-mail: jumaniyozovashahnoza@gmail.com

Abstract. This article analyzes the psychological characteristics of working with children with special educational needs from a scientific and theoretical perspective. The cognitive, emotional-volitional, and social development features of children with special educational needs are examined. The paper highlights the importance of an individual approach, psychological support, and cooperation between the family and educational institutions in working with these children. In addition, the main areas of a psychologist’s professional activity in inclusive education settings are described.

Keywords: children with special educational needs, inclusive education, psychological support, individual approach, mental development, corrective work.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida alohida ehtiyojmand bolalarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash muhim pedagogik va psixologik vazifalardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida har bir bolaning sifatli ta’lim olish huquqi kafolatlangan bo‘lib, bu alohida ehtiyojga ega bolalarning ta’lim jarayoniga to‘liq jalb etilishini taqozo etadi [1]. Alohida ehtiyojmand bolalar deganda jismoniy, sensor, intellektual, nutqiy yoki emotsional rivojlanishida o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan va maxsus pedagogik-psixologik yordamga muhtoj bolalar

tushuniladi. Ularning rivojlanishidagi o'ziga xosliklar psixologik ishni ilmiy asosda tashkil etishni talab qiladi.

Adabiyotlar tahlil. L.S. Vigotskiy nuqsonli rivojlanishning murakkab tuzilishini tahlil qilib, birlamchi nuqson biologik omillar bilan, ikkilamchi o'zgarishlar esa ijtimoiy rivojlanish sharoitlari bilan bog'liqligini ko'rsatgan [2]. Demak, bolaning rivojlanishida nuqsonning o'zi emas, balki unga ijtimoiy muhitning munosabati ham muhim rol o'ynaydi.

Kognitiv rivojlanish xususiyatlari. Alohida ehtiyojmand bolalarda idrok, diqqat, xotira va tafakkur jarayonlari o'ziga xos shakllanadi. Masalan, intellektual rivojlanishida cheklanishi bo'lgan bolalarda tahlil va umumlashtirish qobiliyati sustroq bo'lishi mumkin, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda esa verbal axborotni qayta ishlash qiyinlashadi [3].

Emotsional-irodaviy soha. Bunday bolalarda o'ziga ishonchsizlik, xavotir, emotsional beqarorlik, ijtimoiy vaziyatlardan qochish holatlari ko'proq uchraydi. E. Eriksonning fikricha, bolalik davrida shakllangan muvaffaqiyat va qo'llab-quvvatlash hissi keyingi psixologik rivojlanishning muhim asosidir [4].

Ijtimoiy moslashuv. Alohida ehtiyojmand bolalarda tengdoshlari bilan muloqot qilishda qiyinchiliklar, o'zini jamoadan ajratib qo'yish, ijtimoiy rollarni egallashdagi murakkabliklar kuzatiladi. Bu holat ularning ijtimoiy kompetensiyalarini maqsadli rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi [5].

Psixologik yondashuvning asosiy tamoyillari. Alohida ehtiyojmand bolalar bilan olib boriladigan psixologik ish bir qator ilmiy tamoyillarga asoslanadi. Ushbu tamoyillar bolaning psixik rivojlanish qonuniyatlarini, individual xususiyatlarini va ijtimoiy muhit ta'sirini hisobga olish imkonini beradi.

1. Individual yondashuv tamoyili. Har bir alohida ehtiyojmand bolaning rivojlanish darajasi, nuqson turi, kompensator imkoniyatlari, emotsional holati va ijtimoiy tajribasi o'ziga xos bo'ladi. Shu sababli psixologik yordam standart dastur asosida emas, balki individual diagnostika natijalariga tayangan holda tashkil etilishi zarur. Lev Semyonovich Vigotskiy bolaning “aktual rivojlanish zonasi” va “yaqin rivojlanish zonasi”ni aniqlash orqali ta'lim va korreksion ishlar bolaning real imkoniyatlariga moslashtirilishi kerakligini ta'kidlaydi [2]. Individual yondashuv psixologga bolaning kuchli tomonlarini aniqlash, qiyinchiliklarini baholash va shaxsiy rivojlantiruvchi dastur tuzish imkonini beradi.

2. Kompensator imkoniyatlarga tayanish tamoyili. Alohida ehtiyojmand bolalar bilan ishlashda mavjud cheklovlarga emas, balki saqlanib qolgan va rivojlantirish mumkin bo'lgan funksional imkoniyatlarga tayanish muhimdir. Alexander Romanovich Luria psixik funksiyalar murakkab tizimli tuzilishga ega ekanligini va biror funksiyadagi buzilish boshqa funksiyalar yordamida qisman kompensatsiya qilinishi mumkinligini ko'rsatgan [6]. Masalan, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarda ko'ruv idroki va vizual xotirani rivojlantirish, ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarda esa eshitish va taktil sezgirlikni kuchaytirish orqali ta'lim samaradorligini oshirish mumkin.

3. Faoliyatga asoslangan yondashuv tamoyili. Psixik rivojlanish faoliyat jarayonida yuz beradi. Alexei Nikolaevich Leontiev va Daniil Borisovich Elkonin nazariyalariga ko'ra, o'yin, muloqot, o'quv va amaliy faoliyat bolaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishining asosiy manbai hisoblanadi [7]. Shu bois korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlar passiv tushuntirish shaklida emas, balki bolaning faol ishtirokini talab qiladigan o'yinlar, rolli vaziyatlar, amaliy topshiriqlar va ijtimoiy muloqot asosida tashkil etilishi lozim.

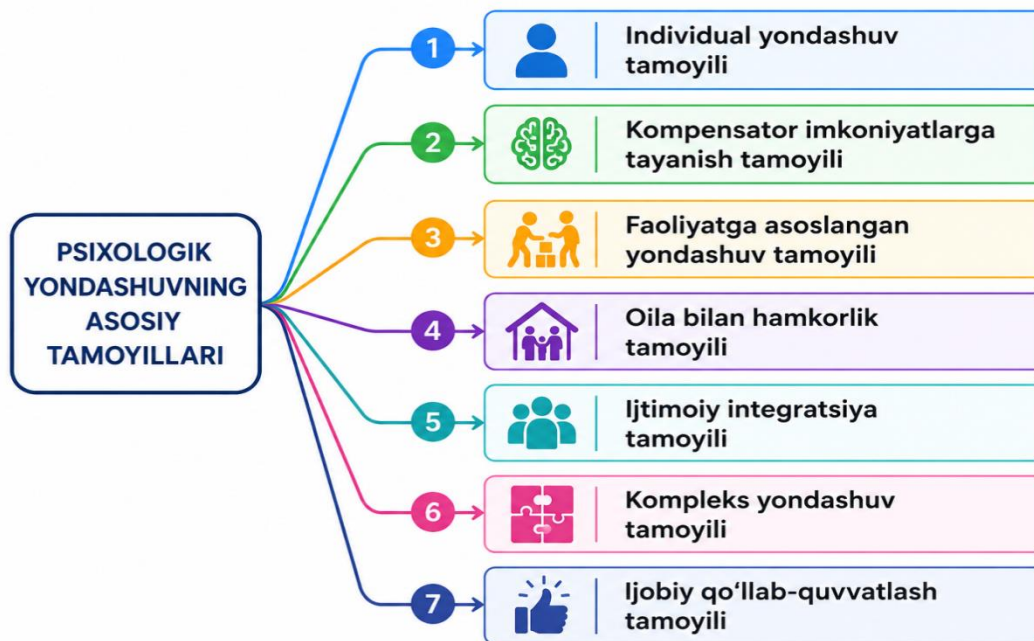
4. Oila bilan hamkorlik tamoyili. Oila bolaning eng muhim rivojlanish muhiti hisoblanadi. Ota-onaning bolaga bo'lgan munosabati, emotsional qo'llab-quvvatlashi va tarbiyaviy uslubi psixologik rivojlanishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Urie Bronfenbrenner ekologik tizimlar nazariyasida bolaning rivojlanishi mikromuhit, xususan oila bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatgan [5]. Shu sababli psixologning vazifasi nafaqat bola bilan ishlash, balki ota-onalarga maslahat berish, ularni korreksion jarayonga jalb qilish va uy sharoitida qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratishga ko'maklashishdan iborat.

5. Ijtimoiy integratsiya tamoyili. Psixologik yordamning asosiy maqsadi bolaning mavjud qiyinchiliklarini kamaytirish bilan birga, uni jamiyat hayotiga faol qo'shilishiga ko'maklashishdir. UNESCO inklyuziv ta'lim konsepsiyasiga ko'ra, har bir bola individual xususiyatlaridan qat'i nazar teng ta'lim imkoniyatlariga ega bo'lishi kerak. Shu bois psixolog bolada muloqot ko'nikmalari, o'zini boshqarish, ijtimoiy moslashuv va tengdoshlari bilan samarali hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi [8].

6. Kompleks yondashuv tamoyili. Alohida ehtiyojmand bolalar bilan ishlash ko'p tarmoqli mutaxassislar hamkorligini talab qiladi. Psixolog, defektolog, logoped, pedagog, shifokor va ota-

onalarning o‘zaro hamkorligi bolaning rivojlanishidagi muammolarni tizimli ravishda hal etishga imkon beradi. Kompleks yondashuv diagnostika natijalarini taqqoslash, umumiy maqsadlarni belgilash va yagona korreksion strategiyani ishlab chiqishni nazarda tutadi.

7. Ijobiy qo‘llab-quvvatlash tamoyili. Psixologik ish jarayonida bolaning har qanday kichik yutug‘ini e’tirof etish, uni rag‘batlantirish va muvaffaqiyat hissini shakllantirish muhimdir. Burrhus Frederic Skinner operant o‘rganish nazariyasida ijobiy mustahkamlash xulq-atvorni barqaror shakllantirishda samarali vosita ekanini ko‘rsatgan. Mazkur tamoyil bolada o‘ziga ishonch, motivatsiya va faol ishtirokni kuchaytiradi.

1-

rasm. Alohida ehtiyojmand bolalar bilan ishlashning psixologik tamoyillari.

Psixologik ishning asosiy yo‘nalishlari. Psixodiagnostika. Bolaning rivojlanish darajasi, qiyinchiliklari va resurslarini aniqlash maqsadida kuzatish, suhbat, test va proyektiv metodlardan foydalaniladi.

Korreksion-rivojlantiruvchi ishlar. Diqqat, xotira, tafakkur, nutq, emotsional barqarorlik va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar olib boriladi.

Psixoprofilaktika. Bolaning ijtimoiy chekinishi, ikkilamchi emotsional muammolar va moslashuv qiyinchiliklarining oldi olinadi.

Psixologik maslahat. Ota-onalar va pedagoglarga bolaning xususiyatlari hamda samarali muloqot usullari bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Inklyuziv ta’lim sharoitida psixologning roli. Inklyuziv ta’lim sharoitida psixologning faoliyati alohida ehtiyojmand bolalarning ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli moslashuvi, psixik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy integratsiyasini ta’minlashga qaratiladi. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi barcha bolalarga, ularning jismoniy, intellektual, emotsional yoki ijtimoiy xususiyatlaridan qat’i nazar, teng ta’lim imkoniyatlarini yaratishdan iboratdir. UNESCO inklyuziv ta’limni barcha bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim olish imkoniyatini ta’minlaydigan tizim sifatida tavsiflaydi [8].

Psixologning eng muhim vazifalaridan biri bolaning psixologik xususiyatlarini chuqur o‘rganish va uning rivojlanishidagi kuchli hamda zaif tomonlarni aniqlashdir. Psixodiagnostik tekshiruvlar orqali bolaning kognitiv rivojlanish darajasi, emotsional holati, kommunikativ ko‘nikmalari, motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlari baholanadi. Ushbu ma’lumotlar asosida pedagoglar bilan hamkorlikda individual rivojlantirish va korreksion dasturlar ishlab chiqiladi.

Inklyuziv ta’lim jarayonida psixolog pedagoglarga metodik yordam ko‘rsatadi. U o‘qituvchilarga bolaning psixologik xususiyatlari, qabul qilish va o‘zlashtirish imkoniyatlari haqida ma’lumot beradi, o‘quv materiallarini moslashtirish va samarali ta’lim strategiyalarini tanlash bo‘yicha tavsiyalar beradi. Psixologning bu faoliyati ta’lim jarayonining individual ehtiyojlarga moslashuvchanligini ta’minlaydi.

Psixologning muhim vazifalaridan yana biri sinf jamoasida ijobiy psixologik muhit yaratishdir.

Ayrim hollarda alohida ehtiyojmand bolalar tengdoshlari tomonidan tushunilmasligi yoki ijtimoiy chetlanishga duch kelishi mumkin. Psixolog treninglar, suhbatlar va interaktiv mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda bag'rikenglik, empatiya, o'zaro hurmat va qabul qilish munosabatlarini shakllantiradi. Bu esa sinfda sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni yuzaga keltiradi.

Psixolog ota-onalar bilan ham tizimli ish olib boradi. Ular bilan individual maslahatlar, psixosotsial suhbatlar va tavsiyalar orqali bolani uy sharoitida qo'llab-quvvatlash usullarini tushuntiradi. Ota-onalarning korreksion jarayonga faol jalb etilishi bolaning rivojlanishida barqaror ijobiy natijalarga erishish imkonini beradi.

Bundan tashqari, psixolog bolaning emotsional holatini barqarorlashtirish, o'ziga ishonchini oshirish, xavotir va ijtimoiy qo'rquvni kamaytirish, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan korreksion-rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni tashkil etadi. Zarurat tug'ilganda logoped, defektolog, shifokor va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda kompleks yordam ko'rsatadi.

Shunday qilib, inklyuziv ta'lim sharoitida psixologning roli ko'p qirrali bo'lib, u diagnostika, korreksiya, maslahat, psixoprofilaktika va koordinatsiya faoliyatlarini o'z ichiga oladi. Psixologning professional yordami alohida ehtiyojmand bolaning ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli qo'shilishi, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy salohiyatini to'liq namoyon etishida muhim omil hisoblanadi.

2-rasm. Alohida ehtiyojmand bolalar bilan ishlashda psixologning ahamiyati.

Xulosa. Alohida ehtiyojmand bolalar bilan ishlash psixologdan chuqur nazariy bilim, amaliy kompetensiya va individual yondashuvni talab etadigan murakkab, shu bilan birga yuqori ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat yo'nalishidir. Ushbu bolalarning psixik rivojlanishi o'ziga xos bo'lib, ularning kognitiv jarayonlari, emotsional holati va ijtimoiy moslashuv imkoniyatlarini kompleks baholash zarur.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, psixologik yordamning samaradorligi bolaning saqlanib qolgan imkoniyatlariga tayanish, korreksion-rivojlantiruvchi ishlarni tizimli tashkil etish, oila va pedagoglar bilan yaqin hamkorlikni yo'lga qo'yish bilan bevosita bog'liq. Inklyuziv ta'lim sharoitida psixologning diagnostik, korreksion, maslahat beruvchi va muvofiqlashtiruvchi faoliyati bolaning ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli moslashuvi va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlaydi.

Demak, ilmiy asoslangan va kompleks psixologik yondashuv alohida ehtiyojmand bolalarning shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, o'ziga ishonchini mustahkamlash, ijtimoiy moslashuvini yaxshilash hamda jamiyat hayotida to'laonli ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoit yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. В. С. Выготский. Основы дефектологии. – Москва: Просвещение, 1983. – 45 с.
3. В. И. Лубовский. Психология аномального развития ребёнка. – Москва: Педагогика, 1989. – 112 с.
4. Erik Erikson. Childhood and Society. – New York: W.W. Norton, 1963. – 247-b.
5. Urie Bronfenbrenner. The Ecology of Human Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1979. – 84-b.

6. А. Р. Лурия. Основы нейропсихологии. – Москва: Издательство Московского университета, 1973. – 73 с.
7. Д. Б. Эльконин. Психология развития. – Москва, 1989. – 96 с.
8. UNESCO. Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. – Paris, 2005.

Ikramova Aziza Aminovna , Sun'iy intellekt asosidagi adaptiv o'rganish tizimlari orqali talabalarining individual ta'lim trayektoriyasini loyihalash	136
Jumaniyozova Shahnoza Rajabboy qizi , Alohida ehtiyojmand bolalar bilan ishlashning psixologik xususiyatlari	142
Jumayeva Azizabonu Mo`min qizi , Pragmatik yondashuv orqali talabalarni refleksiv kompetensiyalarini takomillashtirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari	147
Jumayeva Habiba G`aforovna , Ta'lim jarayonida geymifikatsion texnologiyalar vositasida talabalarining o'z-o'zini baholash kompetensiyasini rivojlantirish	156
Hakimova Nargiza Supxonovna, Kattayeva Mehrangiz Nabiyevena , Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kreativ fikrlashga yo'naltirilgan innovatsion texnologiyalar	162
Nadirxanovna Nozima Alisherovna , Yozma madaniyatlararo muloqotni o'rgatishda talabalarining sotsiologiyistik qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi	167
Очиллов Фарход Эгамбердиевич , Трансформация семейных традиций и их влияние на патриотическое воспитание молодого поколения в Узбекистане	171
Qurbonova Nafisa Saidjonovna , Differensiyal ta'lim va uning pedagogik ahamiyati	178
Qo'ldoshev Mehriddin Avezmurodovich , Ahmad Donish ma'rifatparvarlik g'oyalari asosida yoshlarda ma'naviy-axloqiy kamolotni shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari	182
G.V. Izbullayeva, Baxodirova Xalimabonu Baxodirovna , Bo'lajak o'qituvchilarning media-kommunikativ kompetentligini rivojlantirish metodikasi	187
Qo'chqorov Nodir Bozorovich , Talabalarda iqtisodiy savodxonlik madaniyatini shakllantirishning innovatsion va intensiv ko'rinishlari	192
Sadullayeva Zarnigor To'liqinjonovna , Talabalarining o'z-o'zini tarbiyalash darajasini diagnostika qilish va monitoring tizimi	197
Safarova Nigora Nasilloevna , Transformativ ta'limning metodologik asoslari: Tanqidiy pedagogika, refleksiv yondashuv va sotsiokonstruktivizm integratsiyasi	204
Teshayeva Dilnoza Chori qizi , Talabalarda ekologik mas'uliyat rivojlanishining pedagogik-psixologik omillari	210
D.I. Normatova , Ingliz tili o'qituvchilarini kreativ yondashuv asosida maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyalari	217
Jumayeva Habiba G`aforovna , Ta'lim jarayonida geymifikatsion yondashuv orqali talabalarining evristik-kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari	222
Raximbayeva Gulyora Ulug'bekovna , Talabalarda media madaniyat va ijtimoiy identifikatsiya o'rtasidagi bog'liqlik	228
Hamdamova Nigora Olimovna , Pedagogical approaches and methods in understanding semantic content	234
Yaxyayeva Shoiraxon Toxirboyevna , Milliy kontent vositasida bolada tahliliy fikrlashni shakllantirish metodikasi	240
Filologiya fanlari	
Зиядуллаева Гульчехра Фатилло Кызы , Семантические синонимы глагола "Пить чай" И их стилистические особенности	245
Choriyeva Mehriniso Qiyomiddinovna , XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro adabiy muhiti va Abdurahmon Tamkin Buxoriyning adabiy merosi	250
Axmedova Dildora Bahodirovna, Jo'rayeva Mohigul Baxtiyor qizi , O'quvchilarning nutqiy etiket kompetensiyasini rivojlantirish masalalari	255
Ahatova Durdona Davron qizi , Omon Muxtor hikoyalaridagi badiiy zamon va inson tasvirining o'ziga xosliklari	260
Baxtiyorova Durdona Ixtiyor qizi , "Korpus texnologiyalari va sun'iy intellekt integratsiyasi asosida ingliz tilida og'zaki nutq hamda o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish"	264
Nosirova Dilfuza Mustafoyevna , Masallarning kelib chiqishi va rivojlanish bosqichlari	271
Nosirova Nodirabegim Nodirovna , Til o'rganish jarayonida sun'iy intellektning integratsiyasi: Lingvistik kompetensiyani shakllantirish, o'quv jarayonini shaxsiylashtirish va ta'lim samaradorligini oshirish imkoniyatlari	275
To'raboyeva Muqaddas, Pirimova Madina Ramazonovna , Ona tili o'qitish metodikasining zamonaviy konsepsiyasi: Taqiqotlar va yondashuvlar (alijon hamroyevning ilmiy maktabi misolida)	279
Ijtimoiy fanlar	